

Språkendringer under koronaen

Michael 2021; 18: Supplement 26: 150–56.

Kriser fører med seg endringer – samfunnsmessige og språklige. Så også med koronaen. Helsespråk fikk en avgjørende betydning for oss alle. Jeg omtaler kort ni typer språkendring som kan komme ut av pandemien. Det dreier seg om nyorddannelse ved sammensetning, avledning og innlån, allmenngjøring av fagterm, betydningsoverføring, appellativisering (degenerering av varemerke), uttrykksfornyelse, semantisk appropriasjon og endring av stavemåte.

Covid-19-pandemien har ført til adferdsendringer, og det er gjort mange interessante betraktninger om hvilke av disse som er kommet for å bli. Vil vi reise mindre når pandemien er over? Vil vi holde større avstand og bli sjeldnere syke? Vil det bli mer hjemmekontor?

Språket – en viktig del av vår intellektuelle adferd – har også blitt endret under koronapandemien – som for lengst er blitt til *koronaen* (1) (tabell 1). Hvilke av koronaens språklige fornyelser vil stå igjen om femti år, og kanskje minne om pandemien?

Ordforråd

Språket endrer seg konstant, også uten medvirkning fra en global krise som en pandemi. Den vanligste typen endring gjelder ordforrådet, i form av ord som finner veien inn i allmennspråket og som tidligere har hatt liten eller ingen utbredelse. Kriser ser ut til å gi rikelig med slike endringer, ofte koblet til påtvunget teknisk kreativitet. Andre verdenskrig førte til at fagordet *surrogat* ble allemannseie (jf. *surrogat* for kaffe og brennevin) (2), og til at sammensetningen *blendingsgardin* fikk en – heldigvis forbigående – enorm utbredelse. Finanskrisen ga oss et uønsket og – typisk nok – ubegripelig ord som *derivat*.

Ikke lenge etter nedstengingen av samfunnet publiserte Språkrådet en tankevekkende oversikt over koronanyord – ord som hadde vært ukjente i

Tabell 1. Ni typer språkendring som ses i forbindelse med pandemien.

Språkendringstype	Eksempel
1. Nyord ved sammensetning	importsmitte, reproduksjonstall
2. Nyord ved avledning	antibakke, sprite
3. Nyord ved innlån	namasté
4. Allmenngjøring av fagterm	pandemi, kohort
5. Betydningsoverføring	episenter, kohort
6. Semantisk appropriasjon	korona, samfunnskritisk
7. Appellativisering, degenerering av varemerke	antibac, antibakk
8. Uttrykksfornyelse	teste positivt, i disse tider
9. Endring av stavemåte	korona (med k)

norsk få uker tidligere (3). Listen omfatter ord som *dorullskam*, *koronakropp*, *krisefullmakt*, *koronadugnad*, *smittekurve*, *koronafri*, *søringkarantene*, *koronakrakk* og *klappeaksjon*. Nettsiden *Korrekturavdelingen* har laget en liste som teller ca. 70 slike koronanyord (4). I midten av april 2020 kåret NRK-brukerne selveste «coronanyordet»: *søringkarantene* (5).

Dette er for det meste absolutte nyord i den forstand at de ikke har eksistert i norsk tidligere. Så å si alle er dannet ved sammensetning, den vanligste orddanningsmåten vi har for nyord i norsk. Etter at koronaen er overstått, er det trolig få av disse ordene som vil inngå i allmennspråket og dermed ha endret språket varig. Til dét er de for situasjonsbetingede. Søringkarantene er et godt eksempel. Det ordet var på full fart inn bak glemselens slør allerede 15. april 2020, dagen etter at kommunene i Nord-Norge vedtok å oppheve tiltaket.

Det er nok andre, mer subtile endringer i ordforrådet som vil bli stående etter koronaen:

Allmenngjøring av fagtermer

Ordet *pandemi* eksisterte i norsk tidligere, f.eks. forklart i *Aftenposten* i 1957 i form av en definisjon: «Når disse epidemiene sprer seg slik at de blir verdensomfattende, pleier vi å kalle dem PANDEMIER» (6). Men ordet var ukjent for folk flest. Under koronaen har ordet gjort sitt inntog i allmennvokabularet, og det er god grunn til å tro at det vil forbli der, kanskje i den grad at det – i tabloide sammenhenger – vil fortrenge det ikke-synonyme ordet *epidemi* – hvorfor avspise et budskap med en dagligdags term når en mer spennende er tilgjengelig?

En annen allmenngjort fagterm er *kohort*. Ordet var opprinnelig en romersk militær fagterm, brukt om en hæravdeling – kjent blant annet fra *Asterix og Obelix*. Termen brukes innen epidemiologi om «en gruppe mennesker født i samme tidsperiode eller inkludert i en undersøkelse samtidig» (7). I allmennspråket defineres en kohort som «en gruppe personer med en felles faktor» (8). Men ordet har vært lite brukt. Etter noen måneder med smittevern snakket selv barneskolebarn om kohort med største selvfølgelighet (9).

Fagordet *respirator* er dessverre også blitt allemannseie. Det er interessant å merke seg at en nesten-ekvivalent kom inn i allmennspråket under en tidligere epidemi – poliomyelitt-epidemien på 1950-tallet: *jernlunge*. Respirator-teknologien har gått fremover (10).

Selve ordet *korona* – kåret av Språkrådet som årets ord 2020, vel å merke i bestemt form *koronaen* – er på et vis en allmenngjort fagterm (11). Tidligere forbandt vi det mer med solens atmosfære enn med et virus. *Korona* er egentlig en uformell kortform for den mer stringente termen *koronavirus*. Forkorting, også kalt ellipse, er en vanlig måte å danne nye ord på, jf. *pysj* dannet av *pysjamas* og *straffe* dannet av *straffespark* (12).

Ordet *korona* utviser et interessant tilfelle på semantisk appropriasjon, det at én betydning av et ord tiltar seg domene på bekostning av andre av ordets betydninger. Fenomenet merkes særlig når appropriasjonen er utfordrende, slik tilfellet f.eks. er når det er vanskeligere nå enn tidligere å fortelle at man har sine slektsrøtter på den stolte fjellgården Homse i Rogaland. Ordet *korona* har stor negativ appropriativ kraft. Representanter for ølmerkevaren *Corona* og det italienske eurodance-bandet *Corona* gleder seg nok begge over at betegnelsen *covid-19* sprer seg på bekostning av *corona*. Vi kan være trygge på at ingen band utenfor death metal-segmentet vil kalle seg Covid-19.

Også fagordet *karantene*, fra fransk *quarantaine*, 'tidsrom på 40 dager' (13), fikk et voldsomt oppsving under pandemien (14). Tidligere ble det mest brukt om midlertidig utestengning, f.eks. fra idrettskonkurranser, økonomisk virksomhet (*konkurskarantene*) eller tiltredelse i ny, konkurrerende stilling (15). Nå ble den opprinnelige betydningen den dominerende, og den kunne ramme oss alle: «midlertidig isolering av (mulige) smittebærere» (16).

Flere eksempler på korona-allmenngjorte fagtermer: *smittevern*, *reproduksjonstall*, *underliggende* (om sykdom), *over-* og *underdødelighet*, *musikkbingo*, *fullmaktslov*, *munnsbind* (17).

Betydningsoverføring

Kohort er et eksempel også på en språklig fornyelse av en annen type: betydningsoverføring – bruk av et ords betydning innen et nytt område, ofte

basert på kreativ metafor-bruk. Den geologiske fagtermen *episenter* som betyr et «punkt på jordoverflaten (eller havbunnen) som ligger loddrett over et jordskjelvs utgangspunkt» (18), har gjort et byks i avisspaltene i overført betydning: «sentrum for en voldsom begivenhet», jf. TV2s omtale av den fløyteblåsende kelneren som gjorde den østerrikske skiresortbyen Ischgl til «episenter for koronasmitten i Europa». Det kan godt være at *episenter* vil leve videre i norsk etter koronaen, godt løsrevet fra sin geologiske opphavsbetydning.

Sammensetning

Sammensetninger skapes ofte spontant og har en tendens til å bli raskt borte. Men noen koronasammensetninger (også dette et spontant dannet nyord) vil kanskje ha høy utbredelse også i fremtiden:

- *Risikogruppe* har lenge eksistert som en nokså sjelden helsefaglig fagterm, men har nå fått nytt, uhyggelig, samfunnsviktig innhold.
- *Samfunnskritisk* har skutt fart under pandemien, men med en ny betydning. Nå brukes det om *samfunnsviktige* eller *samfunnsnødvendige* funksjoner, heller enn det å utøve samfunnskritikk (19). Selv om noen synes denne endringen er uheldig, er den neppe til å stoppe.
- *Ettervekst*, egentlig en term fra jordbruket, ble briljant og åpenhjerlig markedsført som hverdagsterm av justisminister Monica Mæland, som avgjort hadde avstikkende ettervekst i hodebunnen der hun opptrådte på pressekonferansene utover våren 2020 (20). Termen ser ut til å henge igjen lenge etter åpningen av frisørsalongene.
- *Flokkimmunitet*, banket inn blant annet av den svenske statsepidemiologen Anders Tegnell (21).
- *Verdikupong*, banket inn av utallige flyselskaper som eneste gjennomførbare alternativ for refundering.
- *Hjemmekontor* er kommet for å bli, som legitim arbeidslivspraksis og betegnelse. Mens den spøkefulle varianten *gjemmekontor* ikke har vært å se på en stund.
- *Importsmitte* ble særlig aktuelt da nye varianter av SARS-CoV-2-viruset ble påvist i Norge i januar 2021. Det brukes om smitte fra personer som kommer fra utlandet, især arbeidsinnvandrere, utenlandske sesongarbeidere og folk bosatt i Norge som har vært utenlands.

Appellativisering, degenerering av varemerke

Omgjøring av et egnavn (proprium) til et fellesnavn (appellativ) kalles appellativisering. Når et varemerke er blitt appellativisert, som *termos*, *linoleum* og *dynamitt*, kaller vi det et degenerert varemerke. Dette er ikke uvan-

lig for legemidler. Både aspirin, heroin, insulin og vaselin var opprinnelig varemerker.

Før koronaen var *Antibac* kun et varemerke, kjent mest fra varesortimentet i lufthavn-kiosker. Nå er det glidd inn i allmennspråket med liten forbokstav som synonym til håndrensevæske, i den grad at vi ofte hører det brukt muntlig i verb-avledningen (ingen normert stavemåte ennå) *antibakke* (antibacke? antibace?). Ordet har riktignok en fullverdig konkurrent i den mer norskvennlige sykehus-termen *sprite* (verb-avledning av *sprit*), som kanskje vil trekke det lengste strå på sikt. *Sprite* kom til og med på listen over mulige kandidater til årets ord 2020 (22).

Lånord

Det eksotiske sanskrit-ordet *namasté* har i begrenset grad dukket opp i allmennspråket i forbindelse med koronaen. Det betyr noe slikt som «jeg bøyer meg for det guddommelige i deg», og betegner den nye, berøringsfrie hilsemåten med et lite bukk med håndflatene mot hverandre foran ansiktet eller brystet, kjent fra yoga og orientalske kampsporter.

Nå som håndhilsing er ute, prøver vi ut nye hilseteknikker. Nyordet og hilsemåten *albuehilsen* ser ikke ut til å gripe om seg, hvilket kan ha sammenheng med at skikken innebærer en faktisk berøring, men kanskje også med at den – med overarmen hevet som i fugledansen – er vanskelig å gjennomføre stilfullt. Det lille bukket mens man ser rett på den andre og kanskje også ytrer *namasté*, er enklere, og både skikken og ordet har en mulighet til å overleve i en eventuelt mer berørings- og smittefri fremtid.

Uttrykk

Teste positivt og *I disse tider* har fått en real oppblomstring i nye spesifikke betydninger, den siste ikke minst etter at avisenes kommentatorer så seg lei på å høre «i disse koronatider».

Stavemåte

Økt bruk av et fremmedord i norsk presser ofte frem fornorsket stavemåte. Det har skjedd med selve korona-ordet. K i stedet for c ble anbefalt av Språkrådet allerede i januar 2020, før pandemien ble erklært (3). Men så sent som i april 2020 kåret altså NRK *søringkarantene* som såkalt *coronany-ord*, med forbokstaven c. Etter ett år med pandemi, er stavemåten med c imidlertid på vikende front og *korona* med k er blitt vanlig.

Ettertanke

Hovedtyngden av språkfornyelser i forbindelse med pandemien faller i to grupper:

Fagord som blir en del av allmennspråket – det jeg har kalt allmenngjøring av fagord. Ord som *pandemi* og *kohort* hadde inntil 2020 stort sett levd sitt liv blant epidemiologer og smittevernfolk. Med pandemien ble det plutselig annerledes.

Rene nyord dannet ved sammensetning. I norsk er det enkelt å danne nyord spontant på denne måten. Vi får ukentlige påminnelser om dette i humorprogrammet *Nytt på nytt* i NRK. Men de færreste overlever utover situasjonen de er oppstått i. De brukes en kort stund, der og da, og blir så borte igjen.

Vil noen rene korona-termer få forlenget liv etter koronaen i nye overførte betydninger? Vil *koronavenn* – den utkårede som man kan inngå i kohort sammen med – siden overføres til å bety «hjerterenn»? Tiden vil vise.

Artikkelen er basert på en kronikk i Aftenposten 24.7.2020 (23). Gjengitt med tillatelse.

Litteratur

1. Våren er full av blomstrende koronaspråk. *Aftenposten* 11.4.2020. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/Op90oO/vaaren-er-full-av-blomstrende-koronaspraak> (6.2.2021).
2. Hem E. Surrogat, surrogati og surrogatibarn. *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2015; 135: 1965. <https://tidsskriftet.no/2015/11/spraksalten/surrogat-surrogati-og-surrogatibarn> (6.2.2021).
3. Koronavirus og covid-19. *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/koronavirus/> (6.2.2021).
4. *Korona*. <https://www.korrekturavdelingen.no/ord-uttrykk-koronatid.htm> (6.2.2021).
5. Cantero C. NRK har kåret det beste koronaordet. *NRK* 18.4.2020. <https://www.nrk.no/sorlandet/dette-er-det-mest-populaere-koronaordet-1.14985591> (6.2.2021).
6. Influensa-pandemier har gått over verden hvert 38. år. *Aftenposten (aftenutgaven)* 3.6.1957: 4. <https://www.nb.no/items/134302484d0ebcf98b84740d5f87f054?page=3> (6.2.2021).
7. kohort. I: Nylenna M. *Medisinsk ordbok*. 8. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2017: 260.
8. kohort. I: *Det Norske Akademis ordbok*. <https://naob.no/ordbok/kohort> (6.2.2021).
9. Kohort. *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/kohort/> (6.2.2021).
10. Respirator. *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/respirator/> (6.2.2021).

11. Koronaen. *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/koronaen/> (6.2.2021).
12. Lønnum E. Det har med språket – og måten ein ser det. *Språknytt* 2018; 46: 14–6. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/spraknytt-2018/det-har-med-spraket--og-maten-ein-ser-det/> (6.2.2021).
13. karantene. I: *Det Norske Akademis ordbok*. <https://naob.no/ordbok/karantene> (6.2.2021).
14. Karantene. *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/karantene/> (6.2.2021).
15. Hem E. Karantene – om mer enn sykdom. *Tidsskrift for Den norske legeförening* 2013; 133: 1851. <https://tidsskriftet.no/2013/09/sprakspalten/karantene-om-mer-enn-sykdom> (6.2.2021).
16. Hem E. Korona, karantene og krise. *Tidsskrift for Den norske legeförening* 2020. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.20.0235>
17. Munnbind og tøyunnbind. Koronaterminologi. *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/Sprakarbeid/Terminologi/koronaterminologi/munnbind-og-toymunnbind/> (6.2.2021).
18. episenter. I: *Det Norske Akademis ordbok*. <https://naob.no/ordbok/episenter> (6.2.2021).
19. Samfunnskritisk i ny betydning (dvs. nødvendig, samfunns viktig)? *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/svardatabase/sporsmal-og-svar/samfunnskritisk-i-ny-betydning/> (6.2.2021).
20. Knapstad ML, Wictorsen ML. En hyllest til etterveksten. *A-magasinet* 24.4.2020: 40–3. <https://www.aftenposten.no/amagasinet/i/Jo5gjP/da-frisoersalongene-stengte-ble-vi-avsløert-som-en-gjeng-med-graasprengt> (6.2.2021).
21. Immunitet/flokkimmunitet. Koronaterminologi. *Språkrådet*. <https://www.sprakradet.no/Sprakarbeid/Terminologi/koronaterminologi/immunitetflokkimmunitet/> (6.2.2021).
22. Årets ord 2020 (faktaark). *Språkrådet*. https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Prisar_og_karingar/Arets-ord/arets-ord-2020-faktaark/ (6.2.2021).
23. Henriksen P. Hvordan koronaen endrer språket vårt. *Aftenposten* 24.7.2020: 26–7. <https://www.aftenposten.no/mening/kronikk/i/MR43lo/hvordan-koronaen-endrer-spraaket-vaart-petter-henriksen> (6.2.2021).

Petter Henriksen
 petter.henriksen@klenodier.no
 Bjørn Farmanns gate 10
 0271 Oslo

Petter Henriksen er cand.philol., tidligere leksikonredaktør og prosjektleder for Det Norske Akademis ordbok (NAOB)